
Béla Tomka

**Ökumené vagy globális közösség? Beszámoló a 21. Történész
Világkongresszusról**

[Oecumene or the Global Community of Historians?]

Századok, vol. 144 (2010), no. 6, 1553-1558

ÖKUMENÉ VAGY GLOBÁLIS KÖZÖSSÉG?

Beszámoló a 21. Történeész Világkongresszusról

2010. augusztus 22–28. között zajlott Amszterdamban a 21. Történeész Világkongresszus (hivatalos nevén a *21th International Conference of Historical Sciences, ICHS*). A történettudomány ezen reprezentatív igényű nemzetközi konferenciája igen nagy hagyományokkal rendelkezik, hiszen már 1898 óta — általában ötévente — megrendezik.

Miként 1995-ben Montreálban, 2000-ben Oslóban, vagy legutóbb 2005-ben Sydneyben, ezúttal is három fő témát (*Major Themes*) jelöltek ki a rendezők, melyeket egy teljes napon keresztül vitattak a résztvevők. A „Birodalmak bukása” elnevezésű szekció a római birodalomtól a Habsburg államalakulaton át a spanyol, brit és más gyarmati rendszerek felbomlásáig vette sorra a történelmi példákat. Az évezredekén átívelő előadások — érdekesítő voltak ellenére — kevés meggyőző általánosításra adtak módot, még akkor is, ha a szekció-szervezők átfogó kérdések felvetésével valóban a közös vonások keresésére ösztönöztek: Megújultak-e a birodalmak megszűnésük előtt? Mi volt az erőszak szerepe fennmaradásukban? Milyen jelentősége volt a nacionalizmusnak felbomlásukban? Mi volt a mérlegük a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak szempontjából?

„A város, mint kultúra” címet viselő téma esetében is széles volt az előadások által felölelt időszak, de ez esetben a hangsúly már sokkal inkább az újabb korokra esett. A városi kultúrát a kutatók úgy fogták fel, mint amely kedvező talajt jelentett az innováció és a kreativitás számára, emellett lehetővé tette az etnikai konfliktusok kezelését is, s ez által növelte a városok vonzerejét. Különleges hangsúlyt nyert a civil társadalom szerepe e kultúra formálódásában, például annak a városi vezetéssel való együttműködése tekintetében. Az előadások visszatérően hangsúlyozták, hogy a városok gyakran a társadalmi változások laboratóriumává, vagy inkább kiindulópontjává váltak, nem csupán Európában, hanem azon kívül is. E szekcióban két előadás is foglalkozott a Habsburg Birodalom városaival.

Végül a „Vallás és hatalom” történelmi összefüggéseit tárgyaló harmadik fő szekcióban — némileg meglepő módon, s valószínűleg a szervezők szándékaitól is eltérően — szinte kizárólag a keresztény vallások ilyen vonatkozásairól születtek előadások, melyek általában térben és időben is erősen specifikus témákon (pl. „Katolikus politikai mobilizáció Buenos Airesben, 1918–1946”) keresztül igyekeztek választ adni átfogó kérdésekre. Ezek közé tartozott, hogy mit jelentett a „szekuláris” és a „vallásos” a különböző modern társadalmakban; lehet-e a „szekularitás” fogalmát használni a premodern időkben; vagy miként kapcsolódott össze a vallás és az erőszak a történelemben.

A három fő téma mellett 20 félnapos szekciót rendeztek (*Specialized Themes*) – melyek természetesen részben egymással párhuzamosan zajlottak. Ezek között bőven helyet kaptak társadalomtörténeti témák (a hitel társadalomtörténete; táplálkozás és ruházkodás; a modern kori szociálpolitika globális aspektusai; hódítás és demográfia), de több szekció adott módot interdiszciplináris megközelítésre is (az utazás változó kultúrája; a fogyasztói társadalom és a gazdasági változások). Szintén szerepeltek visszatérő témák (az emberi jogok a történelemben; szexuális erőszak a történelemben; nemzeti identitás és emlékezet; a könyv szerepe a kultúrák közötti kapcsolatokban), ugyanakkor nem maradtak el az újabb kérdésfeltevések sem (szabad és nem szabad munka a modern időkben; az érzelmek mint történelmi tényezők). Mint ezek a témamegjelölések is sejtetik, csak néhány szekció korlátozta témáját szűkebb földrajzi területre (a gyarmatbirodalmak Afrikában és a kulturális hibriditás; vallás és társadalom a premodern Dél- és Délkelet-Ázsiában).

A konferencia szekcióinak harmadik típusaként kevésbé formalizált kerekasztal-beszélgetésekre is sor került, melyek — már csak a neves résztvevők okán is — bőven vonzották a közönséget (pl. A történelem jelentősége a politikában és a kultúrában c. kerekasztal Jürgen Kocka, Hayden White és mások részvételével).

Végül további több tucat szekciót — a szekciók teljes száma száz felett volt — szerveztek a *CISH (Comité International des Sciences Historiques)* úgynevezett belső bizottságai és a szervezethez csatlakozott nemzetközi történésztársaságok, melyek elvileg azok saját programjaiként futottak, de gyakorlatilag integrálódtak a kongresszus munkájába. Ilyenek például a *Comité International D’Histoire de la Seconde Guerre Mondiale*, az *International Economic History Association*, vagy az *International Social History Association*, mely először szerepelt több szekcióval. Az utóbbi három kongresszustól eltérően nem rendeztek viszont poszter-szekciót, melyben korábban elsősorban fiatal történészek mutatták be a gyakran a tematikába nem illeszkedő kutatásaikat. A kongresszushoz a szokásos formális és ünnepi jellegű aktusokon kívül számos más rendezvény is csatlakozott, mint például filmvetítések, szakmai kirándulások és beszélgetések, könyvbemutatók, kiállítások és projekt-ismertetések.

A program összeállítása — pontosabban a szekciók kijelölése — már évekkel korábban megkezdődött. A kongresszus fő szervezője, az 1926 óta fennálló *CISH* saját nemzeti bizottságainak és az említett csatlakozott nemzetközi történésztársaságoknak javaslatait begyűjtve döntött arról, hogy mi kerül a programba, s jelölte ki az egyes szekciók vezetőit/szervezőit.

Az egy-egy tudományt vagy tudományterületet átfogó nagy, több száz vagy ezer résztvevőt megmozgató nemzetközi kongresszusokat gyakran érik kritikák, melyek között kiemelt helyen szerepel az, hogy az ilyen rendezvények nehezen áttekinthetőek, gyakran túlzottan formálisak, s így egyenesen elidegenítően hatnak a résztvevőkre. Következésképpen — így a kritikusok — az egyes szakterületek kisebb szakmai összejövetelein hatékonyabb munka végezhető, mélyebben megismerhetőek a kollégák új eredményei. E bírálatok nem teljesen alaptalanok, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a tárgyalt *ICHS* éppen mérete és a kapcsolódó rendezvények nagy száma miatt alkalmat nyújthatott a kuta-

tóknak a nemzetközi történetírás átfogó tendenciáinak megismerésére, szakmai kapcsolatok ápolására és bővítésére. Ráadásul — mint erre már utaltunk — a különböző nemzetközi történész társaságok — pl. az *International Commission for Historical Demography* — maguk is szerveztek a kongresszus programjába illeszkedő szekciókat, s gyakran Amszterdamban tartották közgyűléseiket, vagyis a látogatók akár kombinálhatták is a történészek reprezentatív konferenciáján való részvétel és a szűkebb szakmai közegükkel való találkozás előnyeit.

A konferencia megerősítette, hogy ha manapság egyetlen átfogó, a nemzetközi történetírásra jellemző tendenciát akarunk megnevezni, akkor az a globális történelem — vagy az ezzel részben átfedésben lévő világtörténelem (*world history*) illetve transznacionális történelem — előtérbe kerülése lehet. Bár ez a folyamat már jó ideje tart — s pl. már az öt évvel ezelőtti sydney-i konferencián is érzékelhető volt — Amszterdamban minden korábbinál erőteljesebben jelen voltak ezen irányzat képviselői. Jelzi ezt, hogy Amszterdamban 17 szekció hordozta nevében a globális történeti megközelítés igényét, míg Oslóban csak 4, Sydneyben pedig — a fő és specializált témák, valamint a tudományos kerekasztalok között — 5 szekcióról mondhattuk el ezt.

A globális jelleg megmutatkozott a résztvevők összetételében is. Pontos adatokkal ugyan erre vonatkozóan nem rendelkezünk, mivel — ez akár szimpotomatikus is lehet — a hasonló rendezvények között elsőként, a konferencia hivatalos kiadványaiban semmiféle utalás nem található a résztvevők nemzeti hovatartozására, de még csak munkahelyére sem. Így ezzel kapcsolatban saját benyomásainkra vagyunk utalva, melyek alátámasztják a sokszínűségről tett megállapítást. Ugyanezt jelzik azonban olyan közvetett információk is, mint a konferencia szervezőinek azon kijelentése, mely szerint az általuk létrehozott pénzügyi alap révén hetven Európán kívüli kollégának tudtak támogatást nyújtani a részvételhez, s így a konferencia nemzetközi jellegét fokozni voltak képesek. Ez a szakmai összejövétel is demonstrálta azt, hogy a globalizáció nem csupán vak erők folyománya, hanem hús-vér kortársak döntései nyomán szintén halad előre.

A német Karl Dietrich Erdmann 1987-ben vaskos kötetet publikált a történész világtörténeti kongresszusok és a CISH történetéről, melynek a *Die Ökumene der Historiker* címet adta. (*Karl Dietrich Erdmann: Die Ökumene der Historiker. Geschichte der Internationalen Historikerkongresse und des Comité International des Sciences Historiques*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1987.). A kötet néhány éve — rövidítve és az ezredfordulóig terjedően kiegészítve — angolul is megjelent. (*Karl Dietrich Erdmann* [ed. by Jürgen Kocka and Wolfgang J. Mommsen]: *Toward a global community of historians: The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences, 1898–2000*. New York and Oxford: Berghahn, 2005.) Közben új címet kapott (*Toward a global community of historians*), s ez a jelzett fejlemények tükrében egyáltalán nem tekinthető véletlennek. A cím változása azt sugallja ugyanis, hogy immár nem egyszerűen a szakmai *Ökumené*-ről van szó, melyben a nemzeti és világnézeti alapon megosztott, de egyaránt főként a fejlett ipari országokban élő szakemberek a párbeszéd fórumára lelnek — mintegy a különböző keresztény

egyházak közötti párbeszéd mintájára —, hanem a történészek globális közösségének kialakulási folyamatára utalnak a szerzők-szerkesztők. Ez a földrajzi horizont kitágulását sejteti kettős értelemben is: egyrészt halványul az európai-észak-amerikai dominancia a résztvevők körében, másrészt a vizsgált témák között is nagyobb hangsúlyt kapnak az ázsiai-afrikai-latin-amerikai régiók problémái.

A későbbiekben kíséreljük megválaszolni azt a kérdést, hogy valóban kialakulóban van-e a történészek globális közössége, illetve, hogy meddig jutott előre ez a folyamat. Ehelyett először röviden azzal foglalkozunk, hogy a konferencia tanulmányai alapján létezik-e *global history*, s amennyiben igen, milyen jellemzőkkel írható le az. A válasz egyfelől egyszerű: kétségtől létezik a globális történelem, hiszen nem csupán ezen a konferencián hangzottak el a globális megközelítést hangsúlyozó előadások, hanem az utóbbi években mind több kiadvány vállalja tudatosan az elemzés globális igényét a nemzetközi könyvpiacra. Sőt, az irányzat intézményesülését folyóiratok és tudós társaságok is mutatják: pl. a már régóta létező *World History* c. folyóirat mellett 2006-tól *Journal of Global History* címmel is megjelenik periodika a *Cambridge University Press* gondozásában, míg a tudományos szervezetek közül a 2009-ben létrejött *Network of Global and World History Organizations* és a 2002 óta fennálló *European Network in Universal and Global History* érdemel mindenképpen említést. Ha figyelembe vesszük, hogy hasonló folyamatok más társadalomtudományokban is lezajlottak, egyértelműen azt mondhatjuk, hogy a globális megközelítés népszerűsége nő, a *global history* már jelenleg is befolyásos szakmai irányzat.

Ugyanakkor azonban a konferencia önmagában is jelezte, hogy a globális történetírás igénye problémák sorát veti fel. Számos szekció esetében nyilvánvaló volt, hogy csupán átcímkezés történt, vagyis a korábban is megszokott széles nemzetközi perspektívát alkalmazták a szervezők, anélkül azonban, hogy az előadások jelentősebb erőfeszítést tettek volna valamilyen sajátos és új, globális megközelítés kialakítására. Ide kívánczik az a megállapítás, hogy mindez nem ritkán az említett folyóiratokban közölt tanulmányokat is jellemzi. Az előadások gyakran továbbra is valamilyen kisebb földrajzi egység — ország, régió vagy város — történeti problémáival foglalkoztak, melyek ugyan a glóbusz egymástól távoli pontjain helyezkednek el, s ennyiben valóban indokolt a globális jelző alkalmazása, de nem ritkán csak a szekcióvezető kommentárja kötötte össze a referátumokat, vagy jobbak esetben valamilyen globális történeti probléma esettanulmányaiként interpretálták őket.

Talán ennél is súlyosabb problémák jelentkezhetnek akkor, amikor az előadások vagy tanulmányok valóban globális perspektívában kísérelnek meg bemutatni egy-egy történelmi jelenséget, folyamatot vagy intézményt. A veszély nyilvánvaló: a vizsgálat rendkívül nagy mértékű földrajzi kiterjesztése ahhoz vezet, hogy a kutatónak jórészt le kell mondania a történetírás hagyományos eszközeiről, mint például a forrás-közelség elve, vagy a történeti kontextus figyelembe vétele. Sőt, a globális történetírás számára gyakran az olyan, hagyományosnak nem nevezhető módszer, mint az összehasonlítás sem célravezető, hiszen egyik kiindulópontja szerint a nemzetek/országok, de még a legkisebb faluközösségek sem vizsgálhatóak elszigetelten, mivel a globális erők hatnak

rájuk, sőt, egymásra is hatást gyakorolnak, vagyis nem választhatóak el megfelelően az összehasonlítás egységei.

A konferencián is bebizonyosodni látszott, hogy a globális történetírás mindeddig nem volt képes valamilyen sajátos és új eljárás kimunkálására az így keletkező kutatási problémák megoldása céljából. Nehéz elképzelni azonban azt, hogy a globális igényű munkák e nélkül, vagyis a megszokott módszerekkel hitelesen meg tudják oldani feladatukat, már csak azért sem, mert utóbbiakról — mint erre utaltunk — részben eleve le kell mondaniuk.

Így összességében azt mondhatjuk, hogy a globális történetírás előretörése látványos tematikai bővülést hozott a nemzetközi történetírásban, mindenekelőtt az Európán és Amerikán kívüli világ főáramba való beemelésével, ami nem csak a kutatás földrajzi horizontját tágította ki, hanem ezzel új kérdések is megjelentek a kutatásban. A globális igényű történeti vizsgálatok azonban a hagyományos — sokkal kisebb egységek vizsgálatakor is problémák sorát felvető — módszerekkel operálnak, mégpedig általában meglehetősen eklektikus módon, s mindeddig nem alakítottak ki sajátos módszertani eszköztárat. Így az eredményeik általában kevéssé meggyőzőek — talán egyetlen kivételnek a transznacionális hatások és mozgalmak vizsgálata tekinthető. Mindeddig inkább a globális történelem mozgalomjellege dominál, s csak jobb híján alkalmazhatjuk rá az irányzat kifejezést.

Bármiként is ítéljük meg azonban a nemzetközi történetírás fejlődési irányait, a bemutatott folyamatoknak vannak olyan következményei, melyek erőteljesen hatnak a hazai illetve a magyarországi vonatkozású történeti kutatások lehetőségeire. Egyértelmű ugyanis, hogy Magyarország — s tágabban a kelet-közép-európai régió — történeti problémái iránti nemzetközi érdeklődés már jó ideje csökken, s a globális történetírás előretörése tovább erősítheti ezt a folyamatot. Tudatos erőfeszítésekkel és kemény munkával a hazai történész társadalom legalább részben ellensúlyozni tudná a számunkra előnytelen változásokat. Ez egyébként — bár ennek bővebb tárgyalása meghaladja az írás kereteit — nem csupán a szűkebb értelemben vett történetírásnak az érdeke lenne, hanem tudománypolitikai, sőt politikai jelentőséggel is bírna. Jele sincs azonban annak, hogy történetírásunk kulcsszereplői — intézmények és személyek — válaszolnának erre a kihívásra. Sokkal inkább a bezárkózás jelei láthatóak, amire elsősorban azért van lehetőség, mert a nemzetközi tudományos életben való részvétel csak marginálisan befolyásolja a hazai karrierpályákat.

A hazai történetírás csekély nemzetközi súlyát jól illusztrálja a Történész Világkongresszuson való magyar részvétel alacsony foka. Nem csupán a referátumok alacsony számára gondolhatunk, hanem arra is, hogy szekciót magyar részről senki nem szervezett, s a fő programban (*Major Themes, Specialized Themes*) csak egy előadás hangzott el hazai történész részéről. A magyar előadókat sorra véve: Faragó Tamás (Budapesti Corvinus Egyetem) a magyar történeti demográfiai kutatások múltját ismertette, Font Márta (Pécsi Egyetem) a középkorkutatás és a 19. századi politikai gondolkodás viszonyát tárgyalta. Földvári Péter (Debreceni Egyetem) holland kollégáival közös előadása a humán tőke eloszlásának egyenlőtlenségeit elemezte a 19. század végétől Európában, továbbá Kende Tamás (Szentendrei Múzeum) a kelet-közép-európai kommunista pártok (anti)marxista szellemtörténetéről beszélt, míg Pók Attila (MTA Történet-

tudományi Intézete) a trianoni trauma utóéletét követte nyomon Magyarországon. Szögi László (ELTE, Egyetemi Könyvtár) előadása a magyarok 12–19. századi európai egyetemjárását, Tomka Béla (Szegedi Tudományegyetem) pedig a 20. századi európai, s különösen kelet-közép-európai szociálpolitika kutatásában alkalmazható tipológiákat vizsgálta. További magyar vonatkozású eseménye volt a kongresszusnak, hogy Tomka Béla bekerült az *International Social History Association* elnökségébe.

Végezetül röviden visszatérünk arra a problémára, hogy a globális történelem térhódítása — a konferencia tanulságai alapján — egyben előrelendítette-e a történészek globális közösségének létrejöttét. A történész világkongresszusok történetét tárgyaló, már említett munka címe „a történészek globális közössége felé” való haladásról beszél, s az óvatosság valóban indokoltnak tűnik ezen a téren is. Az amszterdami konferencia ugyanis továbbra sem hozott jelentős változást abban, hogy minél magasabbra tekintünk a kongresszus képzeletbeli hierarchiájában, annál kisebb a (Nyugat-) Európán és Amerikán kívüli világ képviselői: az előadók nagy többsége továbbra is Európából és Amerikából származott; a szekcióvezetők között még nagyobb volt e régiók képviselőinek aránya; a legszélesebb közönséget vonzó szekciókat pedig szinte kivétel nélkül az innen érkezett szakemberek fémjelezték. Ebben a tekintetben a történészek globális közössége tehát messze nem valósult meg. Sőt, mivel a hidegháború évtizedeiben a kommunista országok és a nyugati demokráciák történészei közötti párbeszéd kiemelt fontosságú cél volt, akkoriban a Nyugat-Európán és Amerikán kívüli világ paradox módon legalább ennyiben nagyobb szerephez jutott a vitákban, mint manapság. A változtatás igénye mindazonáltal erős ezen a téren is, amit jelez, hogy a *CISH* döntése alapján 2015-ben a kínai Jinanban rendezik a következő Világkongresszust.

Tomka Béla